

Research Paper

Investigating the Civil Liability of People who Pollute the Environment

Davoud Nojavan^{1*}, Mohammad Ali Davtalab²

1. Assistant Professor, Department of Private Law, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran.
2. Graduated from the Master's Degree in Real Estate Law, University of Judicial Sciences.

ARTICLE INFO

PP: 294-305

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Environment,
Pollution, Civil liability,
Compensation for
damages.*

Abstract

The imbalance of the environment, due to the industrial destruction of nature, has caused the pollution of resources including water, soil and air. The existence of a common earth among the people of the world has created common interests for humans, which should achieve more coordination in this field every day. One of those coordinations is the coordination on the basis of civil liability caused by causing damages to the environment, which has many theoretical and practical benefits that are good in the existing relationship between the environment and the stability and continuity of human life. It shows and on it We want to examine the civil liability caused by environmental damage from the point of view of jurisprudence and domestic law. The topic of protecting the environment for human benefits and eliminating the destructive effects of industrial activities has become a serious issue in the modern world and has threatened humanity. To deal with this threat, it needs a decisive action by taking appropriate measures. The practical procedure of the courts of Iran is based on the responsibility based on fault, and as it should be, it is not responsible for all this pollution and destruction and compensation for the damage to the environment, so considering the need for special compensation. environmental damage and civil liability arising from it, which It has a special place in the science of law.

Citation: Nojavan, D., Davtalab, M A. (2023). **Investigating the Civil Liability of People who Pollute the Environment.** *Geography(Regional Planning)*, 13(51), 294-305.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.409016.4055

DOR: 20.1001.1.22286462.1402.13.51.17.9

* **Corresponding author:** Davoud Nojavan, **Email:** Nojavandavoud@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

The main objective of civil liability regimes in the realm of environmental pollution is to safeguard victims against the perilous impacts of such pollution and to mandate compensation for the resultant damages. In essence, civil responsibilities within this domain revolve around determining how to redress and compensate for damages stemming from environmental pollution. Given the escalating extent of harm caused by industrial pollution, particularly to property, individuals, and other elements of the environment, a profound shift in the legal foundations of responsibility is imperative. This entails establishing specialized guarantees for environmental damages. The central question at hand is whether the current civil liability framework can adequately address and compensate for damages caused by environmental pollution by adhering to common guarantees and rules within civil liability law. A more fundamental inquiry pertains to how, and under what conditions, civil guarantees can be applied to address these issues. Additionally, an examination of potential problems and obstacles in this regard is essential. The underlying assumption is that the compensation for damages resulting from environmental pollution, owing to the nature and unique characteristics of this form of pollution, receives insufficient protection under existing civil liability laws. In numerous instances, adherence to legal principles and rules governing civil liability rights, especially in national systems still grounded in the theory of fault for environmental civil liability, results in many damages falling short of the threshold for compensation. Consequently, a significant portion of these damages remains unaddressed and uncompensated.

Methodology

The present research seeks to explore the civil liability of individuals contributing to environmental pollution from a legal perspective. This study employs a written

research methodology, and primary information is sourced from specialized legal references and scientific articles within the realm of environmental law. Reviewed sources encompass books on environmental law, pertinent legal journals, and academic research. Through an analysis of these materials, the study scrutinizes the principles of civil responsibility for individuals in the context of environmental pollution, while also providing recommendations for enhancing the legal framework in this domain.

Results and Discussion

In the context of environmental contamination and its legal ramifications, this study delves into the civil responsibility of individuals in cases of environmental pollution. Focusing on the pollution-induced damage and its legal implications, the research relies on a comprehensive review of legal sources, academic articles, and environmental law literature. The study explores the civil liability of individuals responsible for environmental pollution, emphasizing the legal framework and proposing recommendations for its improvement. The study particularly scrutinizes cases where individuals, through their actions, contribute to environmental degradation and the ensuing legal consequences. It evaluates the concepts of civil responsibility, emphasizing the need for legal measures to address environmental pollution effectively. Furthermore, the research examines instances where individuals, knowingly or unknowingly, cause harm to the environment and explores legal avenues for holding them accountable. It underscores the importance of legal remedies, such as compensation and restitution, for the affected ecosystems. In conclusion, the study highlights the significance of legal frameworks in dealing with environmental pollution, emphasizing the role of civil responsibility in safeguarding the environment. It recommends enhancements to existing legal structures to ensure effective accountability for those contributing to environmental degradation.

Conclusion

Protecting the environment, in light of its integral connection with human life and the divine order of creation, has been a focal point

in various religions, particularly Islam. The legislation related to environmental protection defines damage to the environment as "injury to the entire environment directly or indirectly linked to human life and activities, encompassing both the natural and human environments." Iranian law recognizes two types of environmental damage: harm to individuals and property, and damage to natural resources or the overall environment. To ensure environmental protection and prevent harm, principles and regulations should govern human-environment relations, imposing responsibility on individuals. Environmental damage encompasses economic losses like material damage and loss of income, as well as moral damages such as the loss of well-being and benefits. Islamic law underscores the concept of guarantee, stating that employers are responsible for compensating environmental damage. The definition of

environmental civil liability in Islamic law posits that employers must compensate for present and future damages resulting from environmental harm. The notion of civil responsibility, when viewed as a conditional sentence, requires compensating for damage. If considered mandatory, it entails prohibiting harm to human and natural resources, necessitating responsibility and compensation irrespective of the damage's occurrence. In the absence of specific legislation, Article 1 of the Civil Liability Law (approved in 1339) serves as the primary legal basis, emphasizing fault-based responsibility. Environmental civil liability suits may be justified based on potential threats to fundamental interests, emphasizing flexibility in evaluating current and definite damage. Notably, Iranian law lacks a dedicated statute for this critical issue, underscoring the need for comprehensive environmental legislation.

References

1. Amiri Ghami, M. A. (1999). *Al-Lama Al-Hokumi*, Vol. 1, 1st ed. Tehran: Nashr-e Nas. [In Persian]
2. Daniel Botkin, A., & Habb Zadeh, A. (2002). *Comprehensive Study of Environmental Damage Liability*, Tehran: Jahad Daneshgahi. [In Persian]
3. Haji Azizi, B. (2013). A Comparative Study of Causation Assumption in Contractual Liability, *Comparative Law Journal*, 25, 43-60. [In Persian]
4. Karatsian, A. Z., & Sartipzadeh, R. (2011). *Environmental Pollution*, Tehran: Nashr-e Mizan. [In Persian]
5. Kartuzian, N., & Ansari, M. (2008). Legal Responsibility of Fishermen for Damage to Aquatic Environment, *Hoghogh-e Honar*, 38(2), 285-313. [In Persian]
6. Katouzian, A. Z. (2009). *Legal Analysis of the Contract: The First Edition of the Civil Law*, Tehran: Nashr-e Daneshgahi-e Tehran. [In Persian]
7. Ma'boudi Nishabouri, R., & Hadad Khodaparast, M. (2014). *Basis of Civil Liability for Ground Motor Vehicle Owners Considering the New Mandatory Insurance Law*, *Insurance Research*, 29(1), 181-207. [In Persian]
8. Masoudfi Toghyan, A. (1995). *Environmental Damage Liability in Iran*, Tehran: Avan Publications. [In Persian]
9. Mire Am, A. (1978). *Qovam's Legal Affairs*, Tehran: Nashr-e Nezhan. [In Persian]
10. Nabati, M., & Ahmadzadeh, A. (2010). The Role of Fault in Civil Liability, *Islamic Law Research Journal*, 11(1), 243-271. [In Persian]
11. Nia, M., & Hoseini, M. R. (1997). *Halat Aludegi Neyafteyi Darayi*, 1st ed. Tehran: Arkan Publications. [In Persian]
12. Qasemi, N. (2001). *Keyfiat-e Mahiye Zist: Mohit-e Dandan-e Honar va Habsiyeh Zadeh*, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
13. Sartipzadeh, R. (2018). *Elements and Conditions of State Civil Liability for Compensation for Damages*, Conference on New Ideas in Management and Law. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۱، تابستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

بررسی مسئولیت مدنی اشخاص آلوده‌کننده محیط زیست

داوود نوجوان* استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.
محمدعلی داوطلب- دانش آموخته مقطع فوق لیسانس حقوق ثبت اسناد و املاک، دانشگاه علوم قضایی

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>عدم تعادل محیط زیست، به سبب تخریب صنعتی طبیعت، آلوده شدن منابع از جمله آب، خاک و هوا را باعث شده است. وجود یک کره خاکی مشترک بین مردم جهان، علایق مشترکی را برای انسانها بوجود آورده است که می‌بایست هر روز به هماهنگی بیشتر در این زمینه نایل آیند. یکی از آن هماهنگی‌ها، هم‌آوایی در مبنای مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست است، که واجد فواید نظری و عملی عدیده‌ای می‌باشد که به خوبی در روابط موجود میان محیط زیست و استقرار و تداوم حیات بشری بازتاب می‌کند و بر آن هستیم که مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارات بر محیط زیست را از منظر فقه و حقوق داخلی مورد بررسی قرار دهیم. موضوع حمایت از محیط زیست در جهت منافع بشری و از بین بردن آثار مخرب فعالیت‌های صنعتی تبدیل به مسأله‌ای جدی در جهان معاصر گردیده است و بشریت را مورد تهدید قرار داده است. برای مقابله با این تهدید نیاز به اقدامی قاطع از طریق اتخاذ تدابیر مناسب دارد. رویه عملی محاکم ایران براساس مسئولیت مبتنی بر تقصیر است و آنچنان که شایسته است پاسخگوی این همه آلودگی و تخریب و جبران خسارت وارد بر محیط زیست نمی‌باشد لذا با توجه به لزوم جبران خسارات وارده بر محیط زیست و مسئولیت مدنی ناشی از آن، که از جایگاه ویژه‌ای در علم حقوق برخوردار است. در این پژوهش تلاش بر این است که مبنای این مسئولیت با نگاه بر دیدگاه‌های فقه و حقوق ایران مورد تبیین و تشریح و واکاوی قرار گرفته و مبنای مناسب برای این مسئولیت یافت گردد.</p>	<p>شماره صفحات: ۳۰۵-۲۹۴</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: محیط زیست، آلودگی، مسئولیت مدنی، جبران خسارت.</p>

استناد: نوجوان، داوود؛ داوطلب، محمدعلی. (۱۴۰۲). بررسی مسئولیت مدنی اشخاص آلوده‌کننده محیط زیست. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۱)، صص ۲۹۴-۳۰۵.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.409016.4055

DOR:20.1001.1.22286462.1402.13.51.17.9

* نویسنده مسئول: داوود نوجوان، پست الکترونیکی: Nojavandavoud@gmail.com

مقدمه

حمایت از زیان دیدگان در برابر آثار خطرناک ناشی از آلودگی‌های زیست محیطی و الزام به جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط زیست هدف اصلی رژیم‌های مسئولیت مدنی در این حوزه است. به دیگر سخن، مسئولیت‌های مدنی در این حوزه به چگونگی و نحوه جبران خسارات ناشی از آلودگی می‌پردازند. با توجه به میزان روز افزون خسارات ناشی از آلودگی ناشی از صنایع، بویژه بر اموال، اشخاص و سایر عناصر محیط زیست ما نیازمند تحول جدی در مبانی حقوقی مسئولیت در این زمینه پیش‌بینی ضمانت‌های ویژه خسارات زیست محیطی هستیم. در اینجا این سؤال اساسی مطرح است که آیا می‌توان در رژیم کنونی حاکم بر مسئولیت مدنی با تمسک بر ضمانت‌ها و قواعد رایج در حقوق مسئولیت مدنی به جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط زیست پرداخت؟ و سؤال اساسی‌تر اینکه چگونه و تحت چه شرایطی امکان اعمال ضمانت‌های مدنی برای مقابله با آن وجود داشته و چه مشکلات و موانعی در این خصوص قابل بررسی است و پیش فرض اساسی این است که امکان جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط زیست به دلیل ماهیت و ویژگی‌های خاص این قسم از آلودگی‌ها کمتر توسط حقوق مسئولیت مدنی حمایت می‌شود. و در بسیاری از موارد با توجه به اصول و قواعد حقوقی حاکم بر حقوق مسئولیت مدنی بویژه در نظام‌های ملی که مسئولیت مدنی زیست محیطی را هنوز بر مبنای نظریه تقصیر استوار نموده‌اند بسیاری از خسارات حاصل از آلودگی به مرحله جبران خسارت نمی‌رسد و بسیاری از آن‌ها جبران نشده باقی می‌ماند.

لذا همانگونه که بحث خواهد شد حقوق مسئولیت مدنی در زمینه جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط زیست با چالش‌های جدی مواجه است و در زمینه اعمال ضمانت‌های مدنی عرصه محدودی وجود دارد که این امر مستلزم تصویب قوانین ویژه و نیازمند تحول اساسی در رژیم حقوقی حاکم بر مسئولیت‌های مدنی زیست محیطی و شکل دهی قواعد خاص حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از این قسم از آلودگی‌هاست. .. ضمانت‌های مدنی مقابله با آلودگی محیط زیست از دو جنبه قابل بررسی است. یکی پیش‌بینی آن در قراردادها که بدنبال آن بحث «مسئولیت قراردادی» مطرح می‌شود و شامل آندسته از تعهدات و شروط زیست محیطی می‌شود که در قراردادها بویژه قراردادهای عمرانی پیش‌بینی گردیده و دیگری ضمانت‌های ناشی از «مسئولیت قهری» می‌شود که مربوط به آن دسته از اقدامات آلاینده‌هایی می‌گردد که به موجب قانون نسبت به آن‌ها دعوی مسئولیت مدنی مطرح و بدنبال آن بحث جبران خسارات ناشی از آلودگی محیط زیست به میان می‌آید (انصاری، ۱۳۸۷: ۹-۲).

مبانی نظری

مفهوم مسئولیت مدنی

مقصود از مسئولیت مدنی، مسئولیت که ناشی از خصیصه اجتماعی اشان است. در واقع مسئولیت مدنی، حقوق خطاهای مدنی و نقض قواعد حاکم بر روابط مدنی است. با توجه به اینکه انسان موجودی اجتماعی است و لازمه اجتماعی بودن، داشتن روابط است و لازمه استمرار این روابط، گاهی موجب لطمه به نظم عمومی است و گاهی موجب لطمه به حقوق سایر اعضاء که ضمانت اجراء نوع دوم مسئولیت مدنی است. مسئولیت مدنی، حقوق خطاهای مدنی است. شخصی که به حقوق مورد حمایت قانونی اشخاص لطمه ای وارد نماید باعث حق مطالبه خسارت برای زیان دیده می‌گردد (عباسلو، ۱۳۹۰: ۲۰).

حقوقدانان، مسئولیت مدنی را چنین تعریف نموده اند: بر مبنای مسئولیت مدنی، رابطه دینی ویژه‌ای بین زیان دیده و مسئول به وجود می‌آید؛ زیان دیده طلبکار و مسئول، بدهکار می‌شود و موضوع بدهی، جبران خسارت است که به طور معمول با دادن پول انجام می‌شود (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۹۳). مسئولیت غیر قرار دادی یا قهری که گاهی مسئولیت قانونی نیز خوانده می‌شود، وظیفه ای است که قانون در اثر انجام یا خودداری از انجام عملی، مستقیماً بر عهده شخص قرار می‌دهد، بدون اینکه مبنای آن با قصد انشاء محقق شده باشد، مانند مسئولیتی که در اثر خودداری از حفظ دیوار یا حیوان بر عهده مالک قرار می‌گیرد و موضوع این وظیفه جبران خسارات زیان دیده است. لزوم جبران ضررهای وارد شده به یک شخص را مسئولیت مدنی می‌گویند (مهیدی شهیدی، آثار قرار دادها و تعهدات، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، ص ۵۰).

هر چند مسئولیت مدنی و تعهدات قرار دادی هر دو، تعهد به معنی عام محسوب می‌شوند، ولی بین مسئولیت مدنی و تعهد به معنی خاص تفاوت‌های زیر وجود دارد:

اولاً - مسئولیت مدنی، صرفنظر از مبنا و منشأ ایجاد آن، الزام به جبران زیان و خسارت اعم از مادی یا معنوی است، بر خلاف تعهد به معنی خاص که الزام به انجام فعل یا ترک فعلی است و ضمانت اجرای آن، انجام فعل مادی یا حقوقی است. ثانیاً - اراده، در ایجاد و تحقق مسئولیت مدنی به صورت مستقیم و بلا واسطه، دخالت ندارد، در صورتیکه اراده مبنای بلا واسطه تعهدات می‌باشد. در مسئولیت قراردادی نیز که شعبه ای از مسئولیت مدنی است اراده به صورت مستقیم دخالت ندارد، هر چند به صورت غیر مستقیم نقش دارد.

مفهوم محیط زیست

در قوانین و مقررات داخلی اعم از قانون اساسی و قوانین مربوطه دیگر، تعریفی از محیط زیست ارائه نشده است. لذا بعضی از صاحب نظران نسبت به اینکه بتوان تعریف جامع و حقوقی از محیط زیست ارائه داد، اظهار تردید نموده و بیان داشته اند که حقوق داخلی ایران در خصوص تعریف محیط زیست ساکت بوده و بیشتر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت منابع طبیعی، شهر و مناظر بکار برده اند و حقوق و تکالیف را حول این محورها بیان نموده اند. (میرعظیم قوام، ۱۳۵۷، ص ۳). برای مثال می‌توان به برخی از قوانین و مقررات موضوعه مانند قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، حفاظت و بهره برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور، قانون شکار و صید، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا و... اشاره نمود. محیط زیست را می‌توان این گونه تعریف نمود " محیط زیست به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد." به عقیده برخی از کارشناسان محیط زیست بر دو نوع بوده و در دو مفهوم کاربرد دارد: نخست محیط زیست طبیعی است که در تشکیل آن بشر نقشی نداشته، بلکه از موهبت‌های خداوندی است و این مفهومی است که از علوم طبیعی ناشی می‌شود و در آن با جوامع انسانی با بینشی اکولوژیک (اکولوژی یا بوم‌شناسی، دانشی است که به مطالعه روابط جانداران با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، می‌پردازد. افکار عمومی، بین اکولوژی و محیط زیست تفاوت چندانی قابل نیست) برخورد می‌شود؛ یعنی مجموعه‌ای از پدیده‌های طبیعی و تعادل بین نیروهای رقیب در طبیعت که زندگی یک گروه بیولوژیک را مقید می‌کند (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۷۴: ۶-۵).

مفهوم آلودگی محیط زیست

منظور از این اصطلاح عبارت است از وجود مواد نامطلوب در چیزی که آن را برای مصرف خاصی که برای آن مشخص شده است نامناسب کند (بوتکین، ۱۳۸۱: ۶۴).

در کنار آلودگی، واژه‌های دیگری مانند تخریب و اتلاف به کار برده می‌شود که این‌ها از جهاتی مفاهیم مشترک دارند، بدین صورت که هر دو باعث نابودی و از بین رفتن جزئی از اشیاء موجود در طبیعت و یا موجود زنده‌ای می‌گردند. به عنوان مثال فرقی نمی‌کند که درختی شکسته شود یا این که بر اثر مواد سمی خشک گردد اما نکته‌ای که باید بدان اشاره کرد این است که شیوه عمل و آثار آنها متفاوت از یکدیگر است بدین گونه که در نابودی به وسیله آلودن، بیشتر ورود مواد شیمیایی و به عبارت دیگر پخش یا آمیختن مواد سمی و شیمیایی در طبیعت ملاک قرار می‌گیرد، در حالی که در تخریب و اتلاف بیشتر عوامل فیزیکی و مادی مدنظر است. مواردی همچون شکستن، خرد شدن، خراب کردن می‌توانند در بحث عوامل فیزیکی بیابند.

در حقوق ایران، ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ (و اصلاحیه ۱۳۷۱) آلودگی محیط زیست را اینگونه تعریف می‌کند: « منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا، خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا بیولوژیکی آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد. »

این تعریف از نظر مفهوم، همان تعریفی است که متخصصین علوم محیط زیست از آلودگی محیط زیست بیان کرده اند. به عبارت دیگر، تعریف حقوقی آلودگی محیط زیست جدا از تعریف تخصصی آن نیست (قاسمی، ۱۳۸۰: ۲۸).

مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران

نظریه تقصیر

این نظریه سنتی ترین نظریه در مسئولیت مدنی است. بر این اساس خسارات قابل مطالبه نیست مگر اینکه بتوان تقصیر عامل ورود خسارات را اثبات نمود. بنابراین زیان دیده اگر بتواند ثابت نماید که عامل زیان در وارد آمدن خسارات تقصیر داشته مسئول خواهد بود. مطالبه خسارت و مسئول شناختن عامل زیان منوط به اثبات تقصیر عامل زیان است، هر چند نظریه تقصیر در برقراری رابطه سببیت و اسناد عرفی زیان به فاعل نقش ایفا می کند ولی نمی تواند مبنای جامعی باشد. در واقع پذیرش این نظریه امکان جبران بسیاری از خسارات محیط زیست را دشوار می نماید، چرا که اثبات تقصیر در خسارات بر خلاف سایر حوزه ها مشکل است که این امر بیشتر ناشی از ماهیت خسارات می باشد (نباتی، ۱۳۸۹: ۲۱۰-۲۱۰).

نظریه خطر

نظریه خطر یا "نظریه مبتنی بر عدم تقصیر" حکایت از این امر دارد که هر کس به فعالیتی بپردازد و از آن نفعی ببرد محیط خطرناکی را برای دیگران به وجود می آورد و کسی که از این محیط منتفع می شود باید زیانهای آن را جبران نماید. بنابراین در خصوص مسئولیتهای مدنی بر مبنای نظریه خطر نیازی به اثبات تقصیر آلوده کننده نیست، بلکه همین که شخصی اقدام به فعالیتی نماید که منجر به آسیب، آلودگی و تخریب شود، باید از عهده خسارات وارد شده بر آید، اعم از اینکه در واقع تقصیر داشته یا نداشته باشد (معبودی نیشابوری، ۱۳۹۳: ۱۸۵).

نظریه فرض تقصیر

این نظریه در واقع تعدیل دو نظریه تقصیر و خطر است. به این معنا که نه سختی بار اثبات نظریه تقصیر را دارد و نه سهلی نظریه خطر را. در این نظریه مبنای تقصیر با تعدیلی بنیادین پذیرفته شد است. بدین صورت که فرض بر این است که عامل ورود خسارت مقصر است لیکن باید با ارائه ادله ای خود را از زیر بار این مسئولیت برهاند. در واقع منطبق درونی نظریه فرض تقصیر حکایت از جا به جایی مدعی و منکر دارد. یعنی در مقام اثبات تقصیر این زیان دیده یا مدعی نیست که باید تقصیر عامل را اثبات نماید، بلکه عامل ورود زیان باید عدم تقصیر خود را اثبات کند و خود را از زیر بار مسئولیت برهاند. بر این اساس در این نظریه فرض می شود که آسیب زنده مقصر است مگر اینکه با ارائه دلیل ثابت نماید که در ایجاد خسارت نقشی نداشته است (حاجی عزیزی، ۱۳۹۲: ۴۵-۴۸).

ولی در خصوص خسارات خالص محیط زیست، قواعد مسئولیت مدنی کارآمد نیست و نمی توان مبنای تقصیر را در این خصوص پذیرفت؛ چرا که اولاً این نوع مسئولیت از یک نظام خاص مسئولیت تبعیت نمی کند، بلکه هم نظام حقوق خصوصی و هم نظام حقوق عمومی در آن نقش دارند، که طبق قواعد حقوق عمومی، مسئولیت بدون تقصیر پذیرفته شده است. و ثانیاً در این گونه موارد، اثبات تقصیر، دشوار و گاهی غیر ممکن است و حتی در بعضی موارد، امکان تشخیص درست حادثه ای که باعث زیان شده است نیز دشوار است، چون ممکن است عوامل مختلفی سبب حادثه شده باشد. (بهرام مستقیمی و دیگران، ۱۳۸۷، ص ۲۹) هم چنین در بسیاری از موارد، اشخاص زیان دیده قادر به دسترسی به مراکزی که حادثه در آن ها اتفاق افتاده است به جهت سرّی بودن فعالیت و... نیستند و در نتیجه نمی توانند تقصیر یا بی احتیاطی عامل یا عاملین حادثه را به اثبات برسانند.

نظریه تضمین حق

این نظریه بر خلاف طرفداران نظریه تقصیر و خطر، به جای جستجوی مبنای مسئولیت مدنی در فاعل وارد کننده زیان، به دنبال مبنای مسئولیت در زیان دیده است. این نظریه تحت تأثیر مکتب اصالت فرد بیان شده است و بر مبنای دفاع از حق فردی است. این نظریه دیگران را موظف به تضمین احترام به ایمنی، سلامتی، حیات و حقوق دیگران می نماید. براساس این تحلیل است که در جدال میان آزادی و مسئولیت مدنی حق تقدم را به آزادی می دهد. لذا بر مبنای این نظریه می توان گفت که در راستای تضمین احترام به حق سلامتی، حق حیات افراد، اگر شخصی به آنها آسیب وارد نماید مسئول جبران خسارت است، حتی اگر از وی تقصیری سر نزده باشد (سرتیپ زاده، ۱۳۹۷، صص ۲-۹).

مبانی قانونی مسئولیت مدنی آلوده‌کنندگان محیط زیست

قانون اساسی

اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان اصلی ترین حکم قانونی مربوط به محیط زیست مقرر می‌دارد: "در جمهوری اسلامی حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی حراست و حفاظت از محیط زیست و حرمت تخریب آن بیان شده است. در اصل چهلم همین قانون که متأثر از قاعده لاضرر است، منع ایراد ضرر و زیان وارده به دیگری ولو با اعمال حق مورد توجه قرار گرفته و این اصل مقرر می‌دارد: "هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد." که به استناد این اصل، اعمال حق اشخاص حقیقی یا حقوقی در انجام فعالیت های شخصی یا اقتصادی کلان خود که منجر به ایراد خسارت شده است با منع قانونگذار و آن هم با درج آن در قانون اساسی مواجه شده است. در اصول دیگری نیز مانند اصل یکصد و هفتاد و یکم، لزوم جبران خسارت وارده پیش بینی شده و از آن جایی که نگاه قانون اساسی در این اصل متوجه قضاوت است، پس منع ایراد خسارت و لزوم جبران آن نسبت به دیگر شهروندان نیز مورد توجه قرار گرفته و قابل استنباط می‌باشد. بدین ترتیب، از نظر قانون اساسی که به عنوان مادر سایر قوانین شناخته می‌شود، هر نوع خسارتی باید به نحو مناسب و مقتضی جبران گردد.

اصل پیش گیری و احتیاط

اصل پیش گیری و احتیاط از مهم ترین اصول حقوقی است؛ زیرا یکی از گرایش های مهم و نوین مسئولیت مدنی، آینده نگری و در نتیجه پیش گیری از وقوع خسارت است. به نظر می‌رسد که چنین گرایشی اهمیت روز افزونی پیدا کند و مسئولیت مدنی در زمینه های مختلف، به جای آن که منتظر وقوع خسارت باشد به سوی جلوگیری از وقوع آن گرایش پیدا نماید. نتیجه مهمی که از این اصل گرفته می‌شود این است که، مسئولیت محیط زیست یک مسئولیت پیش گیری و ناظر به آینده است که باید از وقوع آلودگی یا تخریب محیط زیست جلوگیری شود. علت آن هم این است که خسارات محیط زیست مربوط به حال نمی باشد، بلکه نسل های آینده را هم تهدید می‌کند؛ زیرا بسیاری از آلودگی های محیط زیست در مدت طولانی و در آینده آشکار می‌شوند.

اصل حفاظت از محیط زیست

همچنین اصل حفاظت از محیط زیست یک وظیفه عمومی و ملی تلقی می‌شود که آن یک مسئولیت اجتماعی است و همه گان باید در حفاظت از آن مشارکت داشته باشند. لذا مانند یک حق عینی و تکلیف همگانی در برابر آن مسئولیت وجود دارد. پس هر کس آن را نقض کند و محیط زیست را آلوده یا تخریب سازد مسئول است. علاوه بر این، می‌توان از اصل پنجاهم قانون اساسی، مسئولیت بدون تقصیر را در خصوص خسارات محیط زیست استنباط نمود؛ زیرا به نظر می‌رسد در تمام مواردی که قانون گذار از لفظ "ممنوع است" یا الفاظی شبیه آن استفاده می‌کند، باید آن را مسئولیت بدون تقصیر یا محض تلقی کنیم؛ چرا که وقتی قانون گذار امری را نهی می‌کند، انجام آن نیاز به دلیل دارد، از این رو دیگر نیاز به اثبات تقصیر عامل زیان نیست، بلکه اثبات وجود زیان و رابطه سببیت کافی است.

قانون مدنی

در قانون مدنی به موجب مواد بسیاری، بر منع ایراد خسارت و لزوم جبران آن و نحوه جبران خسارت در مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی توجه شده است که به عنوان یک قاعده عمده و مبنایی می‌تواند از مهم ترین مستمسک های قانونی جهت امکان مطالبه ضرر و زیان ناشی از تخریب و آلودگی محیط زیست قرار گیرد. بنابراین، الزامات ناشی از قرارداد و ضرر و زبانی که ممکن است و در حین قرار داد منجر به ایراد خسارت محیط زیست شود و ضمان قهری که از ابواب اتلاف و تسبیب ناشی می‌شود، می‌توانند مبنای ارزشمندی جهت مطالبه این نوع خسارات تلقی گردند. همچنین امکان استناد به وحدت ملاک و تنقیح مناط از مواد قانونی همانند ماده ۱۳۲ قانون مدنی کمک شایانی جهت امکان مطالبه ضرر و زیان ناشی از این خسارات می‌تواند باشد.

قانون مسئولیت مدنی

یکی از مهم ترین منابع قانونی راجع به مسئولیت مدنی، قانون مسئولیت مدنی مصوب سال ۱۳۳۹ است. به موجب ماده یک این قانون، مسئولیت مبتنی بر تقصیر است؛ زیرا این قانون در مقام بیان قاعده کلی مقرر می‌دارد که، اقدام بدون مجوز قانونی که از روی عمد یا بی احتیاطی موجب خسارت مالی یا معنوی گردد، مسئولیت عامل را در پی دارد. پس ورود ضرر به دیگری باید در نتیجه عمد یا بی احتیاطی صورت گیرد. بنابراین، هر چند که در حقوق ایران ممکن است مسئولیت مبتنی بر تقصیر به عنوان اصل اولیه پذیرفته شود ولی قبول این اصل مغایر با پذیرش مسئولیت بدون تقصیر به عنوان مبنایی برای مسئولیت نیست. پس می‌توان گفت که تقصیر، مبنای منحصر مسئولیت نیست و گاه مسئولیت بدون تقصیر نیز به وجود می‌آید.

اما آن چه که در زمینه محیط زیست و جبران خسارات محیط زیست دارای اهمیت است، این است که آیا قانون مسئولیت مدنی برای جبران خسارات محیط زیست کاربرد دارد و یا این که باید در قوانین دیگر، این نوع جبران ها مورد جستجو قرار گیرد؟ با این وجود، در قانون مسئولیت مدنی ما با خساراتی سروکار داریم که واقع شده است، اما در مسئولیت محیط زیست با خسارات و آلودگی هایی که هنوز واقع نشده است ولی در آینده واقع می‌شود و توجه وقوع آن پیش بینی می‌شود هم سروکار داریم (امیری قائم، ۱۳۷۸: ۱۸۱).

بدین ترتیب، با توجه به مبنای قانون مسئولیت مدنی که مبتنی بر تقصیر است، زمانی مطالبه خسارت ناشی از آلودگی و تخریب محیط زیست با استناد به این قانون قابل وصول است که متضرر از این امر، پس از اثبات ایراد خسارت بر خود، تقصیر وارد کننده و رابطه سببیت بین فاعل زیان و ایراد خسارت را به اثبات برساند. پس شاید خسارات محیط زیست در خصوص اموال و اشخاص خصوصی و به اصطلاح خسارات سنتی را بتوان تابع این قانون دانست.

قانون مجازات اسلامی

ماده ۸۵ این قانون مقرر می‌دارد: " هر گاه در اثر تقصیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا در تطبیق حکم بر مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد در مورد ضرر مادی در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت، خسارت به وسیله دولت جبران می‌شود و در موارد ضرر معنوی، چنان چه تقصیر یا اشتباه قاضی موجب هتک حیثیت از کسی گردد باید نسبت به اعاده حیثیت او اقدام شود." این ماده تبلوری از اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی است. مهم ترین مواد قانونی مجازات اسلامی که در باب خسارات وارده به محیط زیست به نحو اعم مورد نظر قانون گذار بوده است، دو ماده ۶۸۸ و ۶۸۹ این قانون است. ماده ۶۸۸ اشعار می‌دارد: " هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله در خیابان ها و کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنان چه طبق قوانین خاص، مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

تبصره ۱: تشخیص این که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود و نیز غیر مجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور، حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، در مان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دام پزشکی خواهد بود.

تبصره ۲: منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد."

ماده ۶۸۹ هم مقرر می‌دارد: " در تمام موارد مذکور در این فصل، هر گاه حرق و تخریب و سایر اقدامات انجام شده منتهی به قتل یا نقص عضو یا جراحت و صدمه به انسانی شود، مرتکب علاوه بر مجازات های مذکور حسب مورد به قصاص و پرداخت دیه و در هر حال به تأدیه خسارات وارده نیز محکوم خواهد شد.

مسئولیت مدنی در قوانین خاص زیست محیطی

مواد ۱۳ و ۱۹ قانون مدیریت پسماند

ماده ۱۳ قانون مدیریت پسماند ها مصوب ۱۳۷۳ مقرر می‌دارد: "مخلوط کردن پسماند های پزشکی یا سایر پسماند ها و تخلیه و پخش آن ها در محیط و یا فروش، استفاده و بازیافت این نوع پسماند ها ممنوع است."

ماده ۱۹ قانون مدیریت پسماند ها مصوب ۱۳۷۳ نیز بیان می‌دارد: "در تمام جرایم ارتكابی مزبور، مرجع قضایی مرتکبین را علاوه بر پرداخت جریمه به نفع صندوق دولت، به پرداخت خسارت به اشخاص و یا جبران خسارت وارده بنا به درخواست دستگاه مسئول محکوم خواهد نمود."

ماده ۲ و تبصره ۱ ماده ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ مقرر می‌دارد:

"اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی هوا را فراهم نماید ممنوع است..."

تبصره یک ماده ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ مقرر می‌دارد: "صاحبان و مسئولان این گونه کارخانجات و کارگاه های آلوده کننده به پرداخت ضرر و زیان وارده به محیط زیست و اشخاص حقیقی و حقوقی به حکم دادگاه صالح می‌باشند."

همچنین ماده ۱۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ (اصلاحی ۱۳۷۱) مقرر می‌دارد: سازمان به کارخانجات و کارگاههایی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نمایند اخطار می‌نماید و در صورتی که در مهلت مقرر اقدام ننمایند از کار و فعالیت آنها ممانعت به عمل خواهد آمد. "اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم آورد ممنوع است."

ارکان مسئولیت مدنی آلودگی محیط زیست

وجود ضرر

وجود ضرر در تحقق مسئولیت مدنی واجد اهمیت به سزایی است؛ زیرا تا خسارتی به بار نیاید، چنین مسئولیتی قابل تصور نیست. با بدیهی بودن لزوم وجود ضرر، در قوانین مختلف از جمله قانون مسئولیت مدنی و آئین دادرسی مدنی بر ضرورت وجود آن تصریح شده است. در بحث از مسئولیت مدنی محیط زیست نیز این موضوع مطرح است که وجود ضرر چه نقشی در ایجاد این مسئولیت دارد؛ در پاسخ باید گفت که هر جا در اموال شخص یا حقوق مربوط به او یا تمامیت جسمی و روحی و یا شخصیتی او کاسته و نقضی وارد شود، می‌گویند ضرری به بار آمده است.

اما ضرر و خسارت در حوزه حقوق محیط زیست، مفهوم وسیع تری از آسیب به محیط زیست دارد. از این رو، می‌توان خسارت محیط زیست را به ضرر و زیان به تمام محیطی که انسان به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت های او در ارتباط با آن قرار دارد، خواه محیط زیست طبیعی و خواه انسانی، تعریف نمود. بنابراین، زیان و صدمه ای که در نتیجه فعل یا ترک فعل اشخاص (حقیقی یا حقوقی) و یا در اثر بروز حوادث طبیعی به افراد، اموال و یا محیط زیست وارد می‌گردد، خسارت محیط زیست محسوب می‌شود

خسارت بر محیط زیست

آنچه که تعریف خسارت محیط زیست را با مشکل مواجه می‌سازد این است که آیا قربانی چنین خسارتی انسان است یا محیط زیست؟ به بیان دیگر، آیا اموال محیط زیست از لحاظ حقوقی تحت حمایت هستند یا خیر؟ این سوال از این جهت قابل طرح است که واژه خسارت در حقوق همواره در حیطه روابط انسانی و لطمه به اموال مفهوم نموده است این نوع برداشت از مفهوم خسارت، پذیرش خسارت وارده به محیط زیست و خساراتی که نتوان ثابت کرد که در سلامت جسمی، حیات اشخاص یا مالکیت آنها تاثیر گذار بوده را، با مشکل مواجه می‌سازد. هر چند با توجه به اصل چهل و پنجم قانون اساسی، بسیاری از آنچه که محیط زیست را تشکیل می‌دهد در زمره انفال شمرده می‌شود. بنابراین، می‌توان آنها را هم در ردیف اموال قرار داد. برخی دیگر از حقوقدانان، خسارت به اشیاء و پدیده های محیط زیست در تعریف خسارت محیط زیست آورده و آلودگی آب، هوا یا خاک را نیز داخل در این تعریف دانسته اند، هر چند که آثار غیر مستقیم این خسارت ها به انسان برگشت نموده و انسان از تخریب و آلودگی محیط زیست لطمه می‌بیند. بنابراین در تعریف آن گفته اند خسارت محیط زیست عبارت است از: «

خساراتی که به طور مستقیم به محیط وارد می‌شود بدون توجه به بازتاب‌هایی که این خسارت‌ها بر اشیاء و اموال دارند.» (مهر نیا، ۱۳۷۶: ۷۴).

نتیجه‌گیری

حفاظت از محیط زیست و عدم تخریب و آلودگی آن، به دلیل ارتباط تنگاتنگ با حیات انسانی و نظم آفرینش، مورد عنایت ادیان به ویژه دین اسلام نیز قرار گرفته است. بدین منظور در حقوق ایران با توجه به قوانین و مقررات مربوط به حفاظت از محیط زیست، خسارت محیط زیست را می‌توان این گونه تعریف نمود: "خسارت به تمام محیطی که انسان به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد؛ خواه محیط زیست طبیعی باشد و خواه محیط زیست انسانی." بنابراین در حقوق ایران، خسارت محیط زیست هر دو نوع خسارت را شامل می‌شود؛ یعنی هم خسارت به اموال و اشخاص یا خسارات سنتی و هم خسارت به منابع طبیعی یا خسارات خالص محیط زیست را در بر می‌گیرد لذا به منظور حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از آسیب‌های محیط زیست حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از آسیب‌های محیط زیست، باید اصول و قواعدی بر روابط انسان تا محیط زیست حاکم باشد و ضمانت اجرایی برای مسئولیت انسان تلقی گردد. زیان و خسارت محیط زیست که ناشی از آسیب به محیط زیست و عناصر و منابع آن است، خسارات گوناگونی را در بر می‌گیرد. این زیان‌ها هم شامل زیان‌های اقتصادی مانند آسیب مادی و از دست دادن در آمد است و هم شامل زیان‌های معنوی مانند از دست دادن لذت و آرامش و محرومیت از انتفاع است. این زیان‌ها به غیر از اموال و اشخاص، ممکن است به خود طبیعت و عناصر و منابع محیط زیست نیز خسارت و لطمه وارد سازد که زیان محیط زیست صرف و یا خسارت خالص محیط زیست نامیده می‌شود. با توجه به مفهوم ضمانت در حقوق اسلام و با نگاه به توسعه و تحول حقوق مسئولیت مدنی و شیوه‌های جبران خسارت و قوانین و مقررات موجود، می‌توان مسئولیت مدنی محیط زیست را این گونه تعریف نمود: "اشتغال ذمه به جبران خسارت در برابر خسارت محیط زیست، اعم از خسارات وارده یا خساراتی که در آینده خواهد شد." این تعریف در صورتی است که مسئولیت مدنی را فقط حاوی حکم وضعی بدانیم، اما چنان چه آن مشتمل بر حکم تکلیفی و وضعی دانسته شود، می‌توان در تعریف آن گفت که مسئولیت مدنی محیط زیست عبارت است از: "ممنوعیت اضرار به منابع زیست انسانی و طبیعی و در صورت ایراد خسارت، اشتغال ذمه و الزام به جبران خسارت در برابر خسارت محیط زیست، اعم از خسارات وارده یا خساراتی که در آینده وارد خواهد شد."

بنابراین، باید پذیرفت که در صورتی که تهدیدی دامن گیر برخی منافع بنیادین فرد یا محیط زیست شود، صرف وجود تهدید ایراد خسارت، بتواند اقامه دعوی مسئولیت مدنی محیط زیست را توجیه کند. لذا باید شرط وجود ضرر قطعی و کنونی را با انعطاف پذیری بیشتری مدنظر داشت. در حقوق ایران در خصوص چنین موضوع مهم و حیاتی، قانون مجزا و ویژه‌ای وجود ندارد و تنها قانونی را که می‌توان در مورد مبنای مسئولیت مدنی مورد استناد قرارداد، ماده یک قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ است که مبنای اولیه مسئولیت را مبتنی بر تقصیر قرار داده است.

منابع

۱. امیری قائم مقامی، عبدالمجید (۱۳۷۸). حقوق تعهدات، ج ۱، چاپ اول: تهران نشر میزان.
۲. حاجی عزیز، بیژن (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی فرض سببیت در مسئولیت قراردادی، حقوق تطبیقی، شماره ۲۵، ۴۳-۶۰.
۳. دانیل بوتکین، شناخت محیط زیست (۱۳۸۱). ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده، جهاد دانشگاهی مشهد.
۴. سرتیپ‌زاده، رحمت‌الله (۱۳۹۷). ارکان و شرایط مسئولیت مدنی دولت برای جبران خسارت، کنفرانس اندیشه‌های نوین در مدیریت و حقوق.
۵. عباسلو، بختیار، مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰.
۶. قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست (۱۳۸۰). تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.

۷. کاتوزیان، الزامهای خارج از قرارداد: ضمان قهری جلد اول مسئولیت مدنی (۱۳۸۸). تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۸. کارتوزیان، ناصر؛ انصاری، مهدی (۱۳۸۷). مسئولیت ناشی از خسارت های زیست محیطی، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۳۸(۲)، ۳۱۳-۲۸۵.
۹. مصطفی تقی زاده انصاری (۱۳۷۴). حقوق محیط زیست در ایران، تهران، انتشارات سمت.
۱۰. معبودی نیشابوری، رضا؛ حداد خداپرست، مریم (۱۳۹۳). مبنای مسئولیت مدنی دارنده وسیله نقلیه موتوری زمینی با توجه به قانون جدید بیمه اجباری، پژوهشنامه بیمه، ۲۹(۱)، ۲۰۷-۱۸۱.
۱۱. مهر نیا، محمد رضا (۱۳۷۶). حذف آلودگی نفتی دریایی، چاپ اول، تهران، انتشارات ارکان.
۱۲. میرعظیم قوام، حمایت کیفری از محیط زیست (۱۳۵۷). تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۳. نباتی، مریم؛ احمدزاده، عبدالمطلب (۱۳۸۹). جایگاه تقصیر در مسئولیت مدنی، پژوهش نامه حقوق اسلامی، ۱۱(۱)، ۲۷۱-۲۴۳.